

УДК 271

Дзяніс ДУК

Рэктар Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А.Куляшова, доктар гістарычных навук, прафесар.

Сфера навуковых інтарэсаў: археалогія і гісторыя Полацка і Полацкай зямлі.

Аўтар шэрагу манаграфій, у тым ліку "Полацк у святле станаўлення гістарычных і нацыянальных форм беларускай дзяржаўнасці (IX–XX стст.)" (Магілёў, 2019, у суаўтарстве), "Віталітывная культура населення Полоцка (по даным актовых книг магістрата 1656—1657, 1676, 1727 гг. и ревизии 1765 г.)" (Могилев, 2021), "Полацк і палачане (IX—XVIII стст.)" (Наваполацк, 2010), "Археалагічныя комплексы пасадаў Полацка IX—XVIII стст. (па выніках раскопак 2004—2012 гг.)" (Наваполацк, 2014), раздзелаў калектыўнай навуковай працы "Полоцк" з серыі "Древнейшие города Беларуси" (Минск, 2012) і больш чым 160 навуковых публікацый. Лаўрэат прэміі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (2013).

Спадчына Еўфрасінні Полацкай: навуковы досвед і міфалагізацыя

Нашы ўяўленні пра асветніцкую дзейнасць Еўфрасінні Полацкай як заснавальніцы манастырскай адукацыі сёння патрабуюць удакладнення. Зрабіць гэта можна на падставе разнастайных гістарычных крыніц: археалагічных, сфрагістычных, выяўленчых і лінгвістычных. Гэта дазваляе выявіць новыя накірункі і формы асветніцкай дзейнасці Прападобнай і паставіць заслону з'яўленню неабгрунтаваных гістарычных міфаў, створаных па-за сакралізацыяй святога імя Прападобнай.

Ключавыя словы: *Еўфрасіння Полацкая, Афрасіння, асветніцтва, фрэскавы жывапіс, археалогія, сфрагістыка, антрапанімія, старажытнарускія дыялекты*

Прападобная Еўфрасіння Полацкая з'яўляецца святой заступніцай беларускай зямлі, заснавальніцай полацкіх храмаў і манастыроў, стваральніцай адметнага Крыжа, названага ў яе гонар. Ледзьве не кожнаму беларусу са школьнай парты ў дачыненні да Еўфрасінні Полацкай знаёмы эпітэт "асветніца". Пры ўсім гэтым прамых сведчанняў асноўных накірункаў дзейнасці Прападобнай не захавалася. Вызначыць некаторыя з іх сёння дапамагаюць вынікі даследавання яе багатай матэрыяльнай спадчыны, увасобленай у фрэскавым роспісе Спаса-Праабражэнскай царквы Спаса-Еўфрасіннеўскага жаночага манастыра ў Полацку. Адкрыццё апошнім часам новых археалагічных, сфрагістычных і іконаграфічных матэрыялаў дазваляе пашырыць нашыя ўяўленні аб крыніцах ведаў Прападобнай, прасачыць дадатковыя сферы яе інтарэсаў.

Жыццё Еўфрасінні Полацкай з'яўляецца самай поўнай крыніцай звестак аб яе біяграфіі і дзейнасці. Паводле Жыція, Еўфрасіння Полацкая з дзяцінства была вядомая сваёй мудрасцю і здольнасцямі да навук [1, с. 44]. Згодна з названай агіяграфічнай крыніцай гэтыя здольнасці яна развівала праз чытанне богаслужбовай літаратуры і ўласноручнае перапісанне кніг. Лічыцца, што функцыянальна асветніцкая дзейнасць была найпрост звязаная

з яе статусам ігуменні манастыра, бо манастыр з'яўляўся месцам размяшчэння бібліятэкі — галоўнай скарбніцы ведаў.

Заўважым, што існаванне школ пры манастырах у дачыненні да беларускіх земляў у XII ст. вельмі малаверагоднае. Вядома, што "засваенне граматы" ў Спаскім манастыры для роднай сястры Еўфрасінні Гардзіславы закончылася пострыгам пад імем Еўдакіі [1, с. 49]. Да таго ж не выклікае сумненняў, што любая князёўна з роду полацкіх Рагвалодавічаў з дзяцінства была пісьменнай, а пад навучаннем у манастыры трэба разумець паглыбленае вывучэнне сюжэтаў царкоўных манускрыптаў. І такое навучанне, як правіла, заканчвалася пострыгам.

Асветніцкая дзейнасць Еўфрасінні Полацкай непасрэдна звязаная з распаўсюджваннем хрысціянства, кцітарствам над жаночым Спаскім манастыром, у якім яна была ігуменняй, і мужчынскім Багародзіцкім манастыром як асяродкамі кніжнай мудрасці.

Заўважым, што пісьменнасць сярод жыхароў Полацка ў XII ст. была даволі распаўсюджанай з'явай, сведчаннем чаго з'яўляюцца археалагічныя знаходкі стыласаў (пісалаў) і шматлікія графіці на сценах Спаса-Праабражэнскай царквы, нанесеныя прыхаджанамі і насельнікамі манастыра [2]. Адзначым таксама,

што ў часы Прападобнай Спаса-Праабражэнская царква называлася царквой Святога Спаса, ці Спаскай царквой, і гэтай гістарычнай назвай у дачыненні да XII ст. мы будзем карыстацца далей [3, с. 16].

Кніжныя фонды ў XII ст. былі даступныя толькі вышэйшаму са слою — князям, баярам і вышэйшаму царкоўнаму кліру. Пазнаёміць простае насельніцтва з сюжэтамі богаслужбовай літаратуры можна было праз пропаведзі і сюжэты фрэсак Спаскай царквы адлюстроўваюць ідэалагічную праграму прапаведніцкай дзейнасці Прападобнай. Асноўная частка фрэсак XII ст. у Спаскай царкве ў 1990—2000-я гг. раскрыта беларускім і расійскім рэстаўратарамі — Уладзімірам Васільевічам Ракіцкім і Уладзімірам Дзмітрыевічам Сараб'янавым. Большасць сюжэтаў фрэскавага жывапісу падрабязна апісаная ў фундаментальным выданні У.Д.Сараб'янава, якое вытрымала тры перавыданні [4].

Навуковыя тэксты, якія тычацца асобы Еўфрасінні Полацкай, так ці інакш павінны ўлічваць царкоўныя каноны, правілы і традыцыі. Па гэтай прычыне некаторыя высновы ў акадэмічных выданнях зробленыя з улікам пазначаных абставін. Нярэдка ў друкаваных выданнях высновы даследчыкаў больш асцярожныя, чым, напрыклад, у вусных паведам-

Уваход Госпада ў Іерусалім. Фрэска Спаскай царквы ў Полацку.

леннях і навуковых дакладах. У сувязі з гэтым мы не абмінулі ўвагай адно выступленне У.Сараб'янава на міжнароднай канферэнцыі ў Полацку, якое ўтрымлівала новую

інфармацыю аб крыніцах папаўнення бібліятэкі Прападобнай і адпаведна яе сувязях са знешнім светам. Гаворка ідзе пра даклад на тэму “*Мир книжности в росписях Спасской церкви Евфросиньевского монастыря*”, агучаны ў лістападзе 2012 г. і размешчаны ў адкрытым доступе на сайце Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка [5]. Гэтае выступленне раскрывае асабістае стаўленне Уладзіміра Дзмітрыевіча да прадмета даследавання, даклад пабудаваны прафесійна, але без паціны залішняй акадэмічнасці. Некаторыя агучаныя ім думкі не адлюстраваныя ў друкаваных працах, магчыма, з той прычыны, што 3 красавіка 2015 г. Уладзімір Дзмітрыевіч пайшоў з жыцця.

Паводле У.Сараб'янава, Еўфрасіння Полацкая карысталася вялікай колькасцю ілюстраваных манускрыптаў (што для сярэднявечнай

Прывядзем цытаты з гэтага яскравага выступлення, узяўшы адказнасць за пераклад на беларускую мову: “*Фрэскавы жывапіс (Спаскай царквы. — Аўт.) уяўляецца тым унёскам, за якім стаіць асоба Прападобнай Еўфрасінні Полацкай. Аб яе дзейнасці не захавалася прамых доказаў, напрыклад, яе бібліятэкі, яе ўласных запісаў. Але з Жыцця вядома, што яна прыйшла ў манастыр са сваёй бібліятэкай, аб якой мы не маем уяўлення. Аднак фрэскі — гэта пласт інфармацыі, звязаны з сюжэтамі кніг, якімі яна карысталася.*

Значны блок сюжэтаў — гэта дзеянні манахаў. Здавалася б, нічога дзіўнага ў манастырской прасторы. Але такога багацця сюжэтаў няма нідзе ў візантыйскім свеце! Сведчаннем яе талерантнасці, карыстаючыся сучаснай мовай, з’яўляецца сюжэт фрэскі святога Антонія. Сцвярдженне і ідэя сюжэта ў тым, што нават адзін манах можа быць правадыром у справе распаўсюджвання хрысціянства, а новай веры падначальваюцца нават дэмань.

Паказальным з’яўляецца тэкст гісторыі “Апавяданне аб чарнарызцы Марцірыі”, які адсутнічае ў візантыйскіх крыніцах, але ёсць у словах на тлумачэнні Евангелля ад Папы Рымскага, Рыгора Дваеслова. Гэты тэкст трапіў сюды з Захаду і з’яўляецца прамым сведчаннем узаемадзеяння манастыра і заходніх абласцей Царквы, што, дарэчы, пацвярджае і абраз Вацлава Чэшскага, святога Заходняй Царквы”.

эпохі было абсалютнай рэдкасцю), якія самі па сабе з'яўляліся каштоўнасцю “літаральна” і “духоўна”. Сюжэты фрэскавага жывапісу Еўфрасіння Полацкая брала з наступнай богаслужбовай літаратуры: міналогіяў (ілюстраваных зборнікаў жыццый святых), псалтыроў, сінаксарыяў (пролагаў) і шматлікіх іншых.

У сваёй фундаментальнай працы “Спасская Церковь Евфросиниевского монастыря в Полоцке” У.Сараб’янаў дэталізуе гісторыю прападобнага Марцірыя, якая выкладзена ў сачыненні свяціцеля Рыгора Дваеслова “Сорак гутарак на Евангелле” [4, с. 324]. Тут паходжанне сюжэта “Апавяданне аб чарнарызцы Марцірыі, які Хрыста насіў” ён звязвае з пролагам са збору бібліятэкі Наўгародскага Сафійскага сабора, датаванага XII—XIII стст. Гэта, на думку У.Сараб’янава, з’яўляецца ўскосным сведчаннем фарміравання корпуса рускіх пролагаў ужо ў XII ст. [4, с. 329].

Некаторыя сюжэты Прападобная дапрацоўвала ці нават распрацоўвала сама, і ў гэтым яна магла ўзяць на сабе смеласць адысці ад канона. Але наколькі? Назаву адзін з самых яркавых прыкладаў — гэта фрэскавая кампазіцыя ўваходу Госпада ў Іерусалім. Тут, на першы погляд, замест традыцыйнай выявы восліка, на якім Хрыстос трапляе ў горад, здаецца, намалеваны конь. На жаль, меркавання аб прычынах падабенства на фрэсцы восліка з канём у У.Сараб’янава мы не знаходзім [4, с. 137]. Аднак гэтая незвычайная фрэска прыцягнула ўвагу беларускіх даследчыкаў: мастацтвазнаўцы А.Сяліцкага і гісторыка С.Тарасава. Пры гэтым апошні катэгарычна сцвярджае, што на фрэсцы намалеваны “выкштальцоны арабскі скакун” [6, с. 180]. Паводле А.Сяліцкага, жывёла на гэтай фрэсцы падобная на пародзістага скакуна, аднак доўгія вушы і безвалосы хвост усё ж вяртаюць глядача да кананічнага евангельскага сюжэту з вослікам [7, с. 146]. Гэты факт намі лічыцца відавочным.

Аб наяўнасці адметнай праграмы роспісу Спасскай царквы сведчаць усе мастацтвазнаўцы, якія даследавалі фрэскавае жывапіс. Паводле А.Сяліцкага, Еўфрасіння Полацкая мела вялікую эрудыцыю вучонага-багаслова. Яна смела ўводзіла выявы свяшчэнных рэліквій у кананічныя сюжэты, боскую асобу Збавіцеля ва ўсіх яго выявах і надавала сюжэтам новую ідэйна-сэнсавую накіраванасць. У роспісе Спасскай царквы яна ўжывала новыя сюжэты: “Царыца Саўская”, “Канстанцін і Алена ў час раздачы міласціны на другі дзень Пасхі”. Наведвальнікаў храма яна знаёміла з новымі, значнымі імёнамі ў старажытна-рускім фрэскавым жывапісе, сярод іх прарокі Іезекіль, Елісей, Захарыя; прападобныя: святые Іуліана і Іулія, святые вялікая пакутніца Варвара і пакутніца Іулія, страстацерпец Вацлаў, кароль чэшскі. Упершыню ў полацкім фрэскавым жывапісе XII ст. з’яўляюцца выявы святых князёў Барыса і Глеба [7, с. 11].

З вышэйсказанага можна зрабіць выснову, што шырокае кола знешніх сувязяў дапамагала Еўфрасінні ў камплектаванні асабістай бібліятэкі і дазволіла ёй карыстацца літаратурай не толькі з Візантыі, але, верагодна, і з Рыма. Не выключана, што частка кніг магла трапіць у Полацк з бібліятэк буйных цэнтраў праваслаўя Старажытнай Русі, напрыклад такіх як Ноўгарад. І калі ўстойлівыя сувязі Полацка з Ноўгарадам, Кіевам і Канстанцінопалем былі гістарычна абумоўленыя шматвяковай гісторыяй, то сувязі

зі Полацка з Рымам у XII ст. выглядаюць, здаецца, вельмі нечаканымі.

Тым не менш прысутнасць палачанаў у XII ст. на землях Італіі сёння з’яўляецца гістарычным фактам. Гаворка ідзе пра вандроўніцтва палачаніна Віскошы, які ў трэцяй чвэрці XII ст. накіраваўся да хрысціянскіх святыняў Італіі і пакінуў “аўтограф” у адным з італьянскіх сабораў. На ўнутраным архітраве галоўнага партала сабора Сан-Марціна ў тасканскім горадзе Лукка захавалася графіці з надпісам “Вискоша полоца[нин]” [8, с. 5—6]. Кім быў гэты полацкі вандроўнік, мы не ведаем, але тое, што ён з’явіўся ў Італіі, невыпадкова. Аб сувязях палачанаў з Рымам у гады жыцця Прападобнай сведчыць і паломніцкі знак (insigne) XI—XII стст., знойдзены ва Усвятах (Пскоўская вобласць) — тэрыторыі тагачаснай Полацкай зямлі [8, с. 21].

Еўфрасіння Полацкая рашуча даводзіла ўласную праграму не толькі ў фрэскавым роспісе Спасскай царквы, але і ў знешнім выглядзе храма і яго канструкцыйным вырашэнні. Па задуме Еўфрасінні дойлід Іаан увасобіў трохчасткавыя кілепадобныя наверхшы закамараў і зрабіў такія ж дэкаратыўныя элементы ў аздабленні пастамента барабана. Па яе ідэі быў створаны храм у храме — раскапаная археалагамі падземная царква Святога Георгія ў паўднёвай галерэі Спасскай царквы [9, с. 34—36]. Такія навацыі ў манументальным дойлідстве Старажытнай Русі былі ўведзены ўпершыню.

Пячатка Еўфрасінні Полацкай з раскопак у Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры 2015 г.

Звернем увагу на тое, што багатая спадчына Еўфрасінні Полацкай заўсёды суправаджалася пэўнай міфалагізацыяй — апраўданай, калі ідзе гаворка аб веры і Царкве, і спекулятыўнай, калі гаворка ідзе пра навуковае гістарычнае даследаванне. Некаторыя гістарычныя міфы аб Прападобнай Еўфрасінні нараджаюцца на нашых вачах. Адзін з такіх міфаў з флёрам акадэмічнасці сёння актыўна трансклюецца праз навукова-папулярныя даследаванні і сродкі масавай інфармацыі. Гаворка ідзе пра асабістае імя Прападобнай. І пачатак гэтага міфа закладзены ў адной археалагічнай знаходцы з раскопак сумеснай экспедыцыі — Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта пад кіраўніцтвам аўтара артыкула і Дзяржаўнага Эрмітажа г. Санкт-Пецярбург (кіраўнік — Я.Торшын). Выкладзем усё па парадку.

У 2015 г. пры раскопках у галерэі Спаса-Праабражэннскай царквы намі была знойдзена ўласная пячатка (була) Прападобнай. На ёй змешчаны надпіс: “*Ги помози рабе своей Офросинии*” (“*Госпадзі, дапамажы рабе сваёй Офрасінні*”) [3, с. 15].

Другая, парадная пячатка, знойдзена пры раскопках той жа царквы ў 2017 г. Яна ўтрымлівае кананічнае імя *Иефросині* (Еўфрасінні). Вельмі верагодна, што надпіс утрымліваў таксама і ўласнае імя ў надпісе-звароце: “*[Ги помози рабе своей Офросинии] на многая лета*” (“*Госпадзі, дапамажы ра-*

Пячатка Еўфрасінні Полацкай з раскопак у Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры 2017 г.

Хрыстос Пантакратар. Роспіс шчакі алтарнай аркі Спаскай царквы ў Полацку.

бе сваёй Офрасінні на доўгія гады”) [10, с. 6]. У варыянце кананічнага напісання імя Еўфрасінні без літары “Я” выкарыстаны шырокавадомы тып напісання па-грэчаску. Варыянт напісання імя Еўфрасіння быў змешчаны каля выявы святой Еўфрасінні Александрыйскай, нябеснай апякункі Еўфрасінні Полацкай.

Звернем увагу на варыянт напісання імя *Офросинии*. Імя “*Офросинья*” сустракаецца на крыжы Прападобнай, зробленым у 1161 г.: “*покладаеть Офросинья честный крест свой в монастыри своем,*

в церкви Святого Спаса” і ў надпісе Лазара Богшы: “*...сделавшему крест сїи церкви Святого Спаса і Офросиньи*” [3, с. 16].

Каб разабрацца з варыянтамі напісання аднаго імя, нам трэба зноў вярнуцца да двух тыпаў пячатак і праверыць яшчэ раз, ці сапраўды абедзве яны належалі адной асобе — Прападобнай Еўфрасінні Полацкай. Так, аналаг пячаткі з раскопак 2015 г. быў знойдзены ў Полацку раней — у 1998 г. Гая першая знаходка была з дэфектамі і па гэтай прычыне не была атрыбуаваная [3]. Доказ мясцовага вырабу другой, параднай пячаткі размешчаны на самім артэфакце: выява Хрыста Пантакратара (Спаса Усеўладнага) паўтарае дэталі выявы Хрыста Пантакратара на алтарнай арцы ў полацкай Спаскай царкве. Да гэтага можна дадаць яшчэ адно назіранне: пагрудная выява Еўфрасінні Александрыйскай з роспісаў Спаскай царквы таксама вельмі падобная да выявы на пячатцы. Гэта значыць, што рамеснік (злотнік), які вырабляў матрыцу для пячаткі, бачыў перад сабой узоры — згаданыя фрэскі ў Спаскай царкве — і паўтарыў іх на матрыцы [10, с. 6].

Тым не менш, нягледзячы на прыведзеныя аргументы, некаторыя гісторыкі ставяць пад сумненне прыналежнасць пячатка з выявай Еўфрасінні Александрыйскай Еўфрасінні Полацкай [6, с. 223]. Даўня гістарыяграфічная традыцыя звязвае гэты тып пячатка з асобай Еўфрасінні Галіцкай, якая была дачкой візантыйскага імператара Ісаака II і жонкай галіцка-валынскага князя Рамана Мсціславіча і якой згаданыя пячаткі быццам бы належалі. У сувязі з гэтым звернемся да артыкула Л.Калбекі, у якім абгулены найноўшыя даныя аб усіх пячатках, якія даследчыкі суадносяць з Еўфрасінняй Галіцкай і Еўфрасінняй Полацкай [11, с. 319—322]. Не спыняючыся падрабязна на змесце артыкула, адзначым, што аргументацыя даследчыцы пабудаваная на аналізе тэхналогіі вырабу адной наўгародскай пячаткі, якая раней не была ўлічана пры атрыбутацыі “еўфрасіннеўскіх” пячатка і якая трывала сведчыць аб прыналежнасці знойдзенай намі параднай пячаткі Еўфрасінні Полацкай. Іншымі словамі, булацерыі, якія выціскалі адбіткі на двух тыпах свінцовых пячатка — параднай (манастырскай) і асабістай, знаходзіліся ў Еўфрасінні Полацкай і замацоўвалі сапраўднасць яе дакументаў і лістоў.

Такім чынам, сёння няма ніякіх сумненняў, што першая була з раскопак 2015 г. у Полацку і другая, знойдзена ў 2017 г., належалі адной асобе — Еўфрасінні Полацкай.

Паколькі яна выкарыстоўвала дзве асабістыя пячаткі, то яе імя на іх павінна было паўтарацца. Яе імя павінны былі ўтрымліваць і ўсе прадметы з яе кцітарскімі подпісамі, такія як Крыж Еўфрасінні. Таму выкарыстанне на Крыжы і пячатках імя *Офросиния* нельга патлумачыць выпадковасцю. Гэтае імя выкарыстоўвалася разам з кананічным імем *Еўфрасиння* (па-руску — *Евфросиния*), пра што сведчыць парадная пячатка Прападобнай. Яна замацоўвала дакументы ад ігуменні Спасакага манастыра ў дыпламатычных зносінах з візантыйскім імператарам, епіскапамі, князямі, і яна ж магла быць ігуменскай пя-

чаткай манастыра. З лістом, замацаваным параднай пячаткай, магло накіравацца падрыхтаванае Еўфрасінняй пасольства да патрыярха Лукі Хрызаверга і імператара Мануіла Комніна за Эфескім абразом Багародзіцы для Багародзіцкага манастыра [12, с. 57]. Патэнцыйным адрасатам таксама мог быць і вікарый Канстанцін з грэчаскага горада Керамаса (сучасны горад Орэн, Турцыя), паколькі яго магчымая “зваротная” була была намі знойдзена ў Полацку [13]. Наяўнасць імя *Иефросині* для знешніх сувязяў можа тлумачыцца тым, што адрасат у асобе візантыйскага імператара ці епіскапа з візантыйскіх правінцый папросту мог не ведаць імя *Офросині*, паколькі для візантыйцаў кананічным быў першы варыянт напісання.

Але ў асяроддзі некаторых даследчыкаў полацкай гісторыі актыўна распаўсюджваецца іншая думка пра асабістае імя Прападобнай. З аднаго боку, навуковая палеміка тым і цікавая, што з-за плюралізму меркаванняў спасцігаецца ісціна, але ж ключавым у дадзеным выпадку з’яўляецца эпітэт “навуковая”. Любое сцвярджанне аб’яўляецца на факты, іначэй — гэта ў лепшым выпадку навуковая гіпотэза.

На старонках навукова-папулярнага выдання археолага С.Тарасава “*Еўфрасиння — Офрасиння — Афрасиння Полацкая. Яе час, яе крыж*”, выдадзенага ў 2021 г., даводзіцца, што сапраўднае імя Прападобнай па-беларуску — *Афрасиння* [6, с. 3]. Праз СМІ, у інтэрнэт-прасторы і шэрагу перадач на адным з цэнтральных дзяржаўных тэлеканалаў выказана думка, што Прападобная “сама сябе называла *Офросиния па-руску і Афрасиння па-беларуску*” [14]. Да гэтага ж меркавання далучыўся і полацкі археолаг А.Коц. Пра “існаванне” беларускай мовы ў XII ст. спынімся ніжэй, а пакуль што звернемся да верыфікацыі магчымага вымаўлення імя “Афрасиння” ў рэаліях часу жыцця Прападобнай.

Лінгвістыка, як і гісторыя, навука дакладная. Адносна моўнай

Прападобная Еўфрасіння Александрыйская. Фрэска Спасакай царквы ў Полацку.

сітуацыі на прасторах рассялення ўсходнеславянскіх плямёнаў у XI—XII стст. агучым меркаванне аўтарытэтнага савецкага і расійскага лінгвіста, акадэміка А.Залізняка (1935—2017). Высновы гэтага выбітнага вучонага аб пачатковых дыялектах усходнеславянскіх моў былі сфармуляваны як падсумаванне шматгадовых даследаванняў наўгародскіх берасцяных граматаў і ўсяго корпуса вядомых пісьмовых крыніц і кірылічных надпісаў XI—XII стст. Прыкладзем вытрымкі аднаго з апошніх яго лекцый-інтэрв’ю, запісаных у 2015 г. [15].

Паводле Андрэя Анатольевіча, у XI—XII стст. існавала два дыялекты ўсходнеславянскай мовы — наўгародска-пскоўскі і кіеўска-чарнігаўска-ўладзімірска-смаленскі. Да другога дыялекту належаць таксама ўсе вобласці сучаснай Беларусі з гістарычнымі гарадамі Полацк, Віцебск і Тураў. Адрозненні паміж двума дыялектамі, якія нельга на той час называць асобнымі мовамі, прасочваюцца ажно да XV ст., але, як ні парадкавальна, у XI—XII стст. адрозненні былі мацнейшымі, чым пазней. Зараджэнне беларускай і ўкраінскай моў адбывалася

пасля XV ст. і звязана з гістарычным развіццём гэтых земляў у складзе ВКЛ. У XII ст. адрозненню у гаворках усходніх славян з Масквы і Уладзіміра ад, напрыклад, тых жа славян з Кіева і Чарнігава практычна не было. Што тычыцца сучаснай рускай мовы, то яе станаўленне звязана з далейшым развіццём менавіта дыялектаў Наўгародска-Пскоўскага рэгіёна.

Калі працягваць думку акадэміка Залізняка, жыхар Полацка і Турава добра разумеў гаворку жыхара Кіева, але мог не разумець асобных словаў пскавіча ці наўгародца. Пры гэтым, нягледзячы на геаграфічную блізкасць Полацка і Пскова, а таксама агульны для двух памежных рэгіёнаў крывіцкі арэал, самыя яркія і своеасаблівыя фанетычныя і марфалагічныя рысы старажытнапскоўскага дыялекту ў паўднёвакрывіцкай (смаленска-полацкай) зоне адсутнічаюць [16, с. 6]. Пры гэтым, па назіраннях лінгвістаў, існуюць некаторыя агульныя рысы смаленска-полацкага і наўгародска-пскоўскага дыялектаў, як, напрыклад, цоканне [8, с. 7; 17, с. 171]. Да гэтых агульных рыс можна аднесці і вытворную ад кананічнага царкоўнага імя *Еўфрасіння* форму на “О” — “*Офрасення*” (па-руску *Офросения*), якая прысутнічае ў антрапаніміконе Наўгародскай зямлі XII ст., як і іншыя жаночыя імёны, якія пачынаюцца з літары “О”, але ў сучасным гучанні пачынаюцца з “А”: *Озарья, Оксенья, Оностасья, Овдотья, Ортемья* і інш. [16, с. 839]. У Полацку таксама выкарыстоўвалася “оканне” ў дачыненні да абсалютнай большасці жаночых і мужчынскіх імёнаў, якія пачыналіся з галосных, аб гэтым самаоўна сведчаць графіцы Спаскай царквы XII—XIV стст. з жаночымі імёнамі: *Овдотия, Олена, Оксин (Оксиния), Овдотья, Окулина*, — і мужчынскімі: *Остафий, Офонас, Олександр, Олекса* і інш. [2, с. 114, 116, 117, 118, 120, 122].

Спынімся больш падрабязна на грамаце № 717 з Троіцкага раскопу Ноўгарада, у якой згадваецца імя “*Офрасення*”. Стратыграфічная дата граматы № 717 — 1120—1210-я гг., пазастратыграфічная дата — 1160—1210-я гг., найбольш верагодная —

Пячатка Канстанціна з Керамаса (сёння г. Орэн, Турцыя). Раскопкі ў Полацку 2005 г.

не пазней за 1190-я гг. [16, с. 396]. Прывядзем яе тэкст у арыгінале і перакладзе на сучасную рускую мову: “*покланание ѿ игоумение къ офросение присли привитькоу и повои ци ти многи повои а присли и до зѣти повои а я ноугене пецалоуса череницами постригати въ борозе томоу даи попытаи есте ли мафеѣ оу монастыри*”.

Пераклад: “*Поклон от игуменьи к Офросении. Пришли привитку и повоев (или: повой). Если у тебя повоев много, то пришли их штук до пяти. А я сильно озабочена черницами: скоро постригать. Поэтому давай-ка разузнай, в монастыре ли Мафей (Матфей)*”.

Паводле А. Залізняка, гэтая грамата мае дачыненне да жаночага Варварынскага манастыра, які знаходзіўся ў непасрэднай блізкасці ад месца, дзе размешчаны знакімі Троіцкі раскоп. Змест граматы, імёны аўтара і адрасата і заключная формула гавораць аб тым, што гэта перапіска манахінь [16, с. 395].

Такім чынам, жаночае імя *Офрасення* (па-руску *Офросения*) нельга лічыць унікальнай з’явай, характэрнай толькі для жыхароў Полацкай зямлі. Гэтае імя, прынамсі, выкарыстоўвалася жыхарамі Наўгародскай зямлі. Улічваючы памежнае размяшчэнне Полацкай і Наўгародскай зямель, а таксама этнічную (крывіцкую) роднасць з жыхарамі Пскоўскай зямлі як складніка апошняй, не выглядае дзіўным ужыванне

гэтага імя ў абодвух землях. Па гэтай прычыне мы ведаем аб факце існавання старадаўняга жаночага імя *Офросиния* і *Офросения*, якое на сучаснай беларускай мове гучыць з улікам асаблівасцяў маўлення XII ст. як *Офрасіння* (*Офрасення*) і ніяк інакш. Няма ніводнага прыкладу з сярэднявечных крыніц аб выкарыстанні варыянта імя *Афрасіння*. Наадварот, імя *Офрасіння* / *Офрасення* ўваходзіла ва ўстойлівы сярэднявечны жаночы антрапанімікон Полацка і Ноўгарада. Штучна “падагнае” сучаснымі гісторыкамі пад канон XII ст. імя *Афрасіння* не адпавядае гістарычным рэаліям ні мінуўшчыны, ні сучаснасці.

Спробы апраўдаць варыянт гучання *Афрасіння* асаблівасцямі сучаснай беларускай мовы таксама не вытрымліваюць крытыкі — таго імя ні раней, ні сёння не існавала і не існуе. У сучаснай беларускай мове выкарыстоўваецца жаночае царкоўнае імя *Еўфрасіння* і яго “свецкі” варыянт *Ефрасіння*. Такім чынам, у дачыненні да спадчыны Прападобнай адзіным магчымым з’яўляецца выкарыстанне яе вядомага імя — *Еўфрасіння Полацкая*. У гістарычным кантэксце, пры разглядзе дзейнасці Прападобнай у рэаліях XII ст., магчыма выкарыстанне варыянта *Офрасіння* (па-руску — *Офросиния*), але з неабходнымі ўдакладненнямі.